

Bijbellezen

de moeite waard

Age Romkes

Oorspronkelijke uitgave:

IFES-Nederland

ISBN 90-72852-15-X

NUGI 632

© Age Romkes, 2001

Eén uitdraai voor persoonlijk gebruik is toegestaan

Verdere verspreiding zonder toestemming van de auteur is verboden

OMSLAGTEKST

Bijbellezen is de moeite waard. Zo luidt de conclusie in het laatste hoofdstuk van dit boekje. Veel christenen lezen voor zichzelf in de Bijbel of vormen samen een bijbelkring. Het is vaak niet eenvoudig om te begrijpen wat het boek van God precies te zeggen heeft. Voor een goed verstaan van de Bijbel is de grondhouding waarmee gelezen wordt van groot belang. Verder zullen we bij het lezen goed voor ogen moeten houden dat de Bijbel in een andere tijd en cultuur geschreven is. Zo komen we er bijvoorbeeld literaire vormen in tegen waarmee we van huis uit niet vertrouwd zijn.

Dit boekje wil een handreiking zijn voor iedereen die geïnteresseerd is in de Bijbel. Het geeft enkele eenvoudige leesregels die kunnen helpen om de Bijbel beter te begrijpen. Verder komen ook vragen aan de orde als: 'Hoe letterlijk mogen we de Bijbel opvatten?' en 'Hoe zit het nu met het gezag van de Bijbel?'

Age Romkes studeerde theologie in Kampen en Apeldoorn. Hij werkte van 1987 tot 1991 als stafwerker bij IFES Nederland. Daarna was hij staflid-docent aan De Wittenberg, christelijke hogeschool en toerustingscentrum in Zeist. Momenteel is hij verbonden aan de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk en Godsdienstleraar van de Christelijke Hogeschool Ede.

INHOUD

OMSLAGTEKST	2
INHOUD.....	3
VOORWOORD bij de gedrukte versie	4
VOORWOORD bij de digitale versie	4
INLEIDING	5
1. Leesbrillen	5
DE KUNST VAN HET BIJBELLEZEN.....	7
2. Hermeneutiek.....	7
3. Achterliggende visies.....	10
4. Groei in inzicht	12
5. Gehoorzaamheid aan het Woord	15
LEESREGELS BIJ DE BIJBEL	19
6. De Bijbel geeft zelf regels	19
7. De wet: de wil van God voor ons leven.....	20
8. De heilsgeschiedenis: het plan van God met de wereld.....	22
9. Profetie: Gods woorden voor onze situatie.....	24
10. Dichterlijke boeken: de omgang van God met zijn volk	25
11. De unieke werking van de Bijbel.....	26
12. Samenvatting bijzondere leesregels.....	29
13. Algemene leesregels	30
WAAR HET OP AANKOMT.....	33
14. Moet je de Bijbel letterlijk nemen?	33
15. Het genadekarakter van het Woord	36
Literatuur	39

VOORWOORD bij de gedrukte versie

In het seizoen 1989/90 verschenen er in de landelijke Ichthus-Nieuwsbrief verschillende bijdragen over de Bijbel. De redactie vroeg mij om een afrondend artikel te schrijven. Dat kwam goed uit, want zelf liep ik ook al een tijdje met het idee rond om eens iets op papier te zetten over het lezen van de Bijbel en het gezag van dit boek van God. Uiteindelijk werden het vier artikelen, die nu zijn samengevoegd en bewerkt tot een brochure.

Behalve de schrijver hebben nog verschillende anderen een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit geschrift. Graag wil ik mijn toenmalige collega's Gijs Bronsveld, René van Loon en Sjaak Visser bedanken voor hun meeleven, kritisch commentaar en waardevolle suggesties. Ook gaat mijn dank uit naar de leden van de toerustingscommissie van IFES-Nederland: Machteld van Boetzelaar, Anton Dorrestijn, Jos van Stiphout, Hisca Vos en Marjolein van Vulpen. En last but not least ben ik ds. M.R. van den Berg zeer erkentelijk voor het doorlezen van het geheel en voor zijn toestemming om een aantal regels voor het omgaan met verschillende literatuursoorten in de Bijbel over te nemen.

Het was niet mijn bedoeling om in een doorwrocht, wetenschappelijk verantwoord werkstuk het laatste woord over dit onderwerp te zeggen. Het gaat om een persoonlijke visie, die hopelijk wel zo doordacht is dat anderen er wat van kunnen leren. Als het gevolg is dat de lezer groeit in kennis van en inzicht in de Bijbel en daardoor in aanbidding van de God van het Woord, dan heeft deze brochure aan haar doel beantwoord.

Age Romkes
Wijk bij Duurstede, augustus 1992

VOORWOORD bij de digitale versie

Nu het boekje in gedrukte vorm niet langer verkrijgbaar is, heb ik – met toestemming van IFES-Nederland – besloten de tekst in digitale vorm beschikbaar te stellen.

Bij de pagina lay-out is gekozen voor A4-formaat. Dat levert wel een grote bladspiegel op en dat is vanwege de lange regels misschien niet zo prettig bij het lezen van het scherm. Maar voor het printen is het beter. Vrijwel iedereen gebruikt immers standaard A4 papier.

Ten opzichte van de gedrukte versie is de spelling gemoderniseerd en zijn er een paar taalkundige en stilistische verbeteringen aangebracht. Verder zijn er een paar opmerkingen toegevoegd in de vorm van voetnoten. Voor de rest is de inhoud ongewijzigd.

Age Romkes
Wijk bij Duurstede, mei 2001

INLEIDING

1. Leesbrillen

Om zeep

Toen ik laatst bij kennissen mijn handen wilde wassen, zocht ik tevergeefs naar een stuk zeep. Er stond wel een pompflesje met het fraaie opschrift 'savon liquide'. Ik vermoedde dat het Frans was. Nu kom ik in die taal niet zo ver, maar iedereen weet dat liquideren 'om zeep helpen' betekent. 'Liquide' is dus 'zeep' en je hoeft 'savon' maar op z'n Frans uit te spreken om te horen dat het 'zacht' betekent. Het pompje produceerde inderdaad zachte zeep. Ik had dit op grond van de plaatsing van het flesje naast het fonteintje ook al min of meer verwacht.

Zo kwam ik via een verkeerde tekstuitleg toch tot een juiste conclusie. Ik verwachtte dat het over zeep zou gaan en vond dat in de tekst terug, al moest ik daarvoor de letterlijke betekenis van de woorden wel om zeep helpen.

Zou het met het lezen van de Bijbel vaak niet net zo gaan? Vind je in de tekst niet heel vaak terug wat je toch al dacht dat de bedoeling was? Ik ontmoet geregeld studenten, die vrezen dat dit inderdaad het geval is. Ze lezen de Bijbel en hebben daar ook wat aan. Het geeft richting aan hun leven. Ze kunnen er niet buiten. Maar ze vinden het moeilijk om te zeggen: dit staat er, en dat betekent het. Vindt niet ieder de betekenis die hij zoekt?

We kunnen behoorlijk onzeker zijn over ons inzicht in de Bijbel. Er zijn zoveel manieren om de Bijbel te lezen; wie zegt dat juist ik het bij het rechte eind heb? Ik lees toch ook met een bril op?¹ Je kunt jouw mening niet verplichtend opleggen aan een ander. Wie zegt, dat jij gelijk hebt en die ander niet? We hebben de waarheid toch niet in onze broekzak?

Hoe kwam Mozes door de rode zee?

Er gaat een verhaal - ik weet niet meer waar ik het gehoord of gelezen heb - over een collega aan een universiteit, waarbij de doortocht van het volk Israël door de Rode Zee ter sprake kwam. De docent had net verteld hoe God zijn volk droogvoets naar de overkant had gebracht, toen hij werd onderbroken door een pasbekeerde student die uitriep: 'Halleluja!' 'Hoezo, halleluja?' 'Nou, omdat God de wateren deed splijten en zijn volk veilig naar de overkant leidde.' 'Ja, natuurlijk, maar je moet wel voor ogen houden dat dit geloofstaal is. In feite stond er in die tijd van het jaar maar een heel klein beetje water en bij een bepaalde woestijnwind kwam de rode zee wel vaker zelfs helemaal droog te staan.' 'Halleluja!' 'Wat nou weer?' 'Fantastisch, dat God het hele leger van farao in zo'n plasje water kon laten verdrinken.'

---

¹ Het probleem van de 'gekleurde bril' is hét probleem ook voor de wetenschap(-sfilosofie) in onze tijd. De knuppel die in het hoenderhok gegooid werd was het boek van Thomas Kuhn, *De structuur van wetenschappelijke revoluties* (Amsterdam 1979; de oorspronkelijke uitgave in het Engels is van 1962). Kuhn werd aangevallen door Dudley Shapere, die meende dat men gekleurde brillen kon corrigeren als men zich er maar van bewust was. Bron: Ed Regis, *Wie zit er op Einsteins stoel? Over genieën en zonderlingen in een ivoren toren* [vertaling Frank van Heerde], Amsterdam 1989, hoofdstuk 9, met name p. 229v.

Hoe kwam Mozes door de Rode Zee? Door en wonder van God, of door de handigheid van Mozes, die de woestijn na 40 jaar rondtrekken op z'n duimpje kende? In het verhaal hierboven lijkt de conclusie aan beide kanten al bij voorbaat vast te staan: de docent gaat uit van een bepaalde visie op de (on)mogelijkheid van wonderen en de student roept bij alles Halleluja en vindt vervolgens wel een reden daarvoor.

De redenering van de een lijkt niet beter dan die van de ander; hoewel in het verhaal de docent door de mand valt, omdat hij geen water genoeg heeft om het leger van farao uit te schakelen. Maar er zijn subtieler voorbeelden te bedenken, waarbij de een de ander niet zo gauw schaakmat kan zetten. Trouwens, de clou van het grapje geeft een tussenstand. Ongetwijfeld heeft de docent vervolgens ook het verdrinken van farao's leger naar het rijk der mythen verwezen. Immers, dat kan toch niet in een bijna uitgedroogde rivier, in die tijd van het jaar, met dat type wind; bovendien is er uit buitenbijbelse bron niets van bekend, dus...

Onontkoombaar relativisme?

De conclusies lijken af te hangen van de vooronderstellingen van de gesprekspartners en niet van de tekst van het verhaal. Een ontmoedigende ervaring, ook op veel bijbelkringen: je weet van tevoren al wie wat gaat zeggen en je wordt het toch niet eens, want iedereen leest de Bijbel nu eenmaal op zijn eigen manier.

Moet het daarbij blijven? Ik denk het niet. Het is mijn stellige overtuiging, dat we bij het lezen van de Bijbel niet in dit soort relativisme hoeven te blijven steken. In het vervolg wil ik proberen die overtuiging te onderbouwen.

Werkwijze

De tak van wetenschap die zich bezig houdt met de vragen die zich voordoen bij het begrijpen en uitleggen van (oude) teksten heet hermeneutiek. Uitgaande van het begrip hermeneutiek gaan we eerst nadenken over een benadering van de Bijbel die past bij de eigen aard van dit bijzondere boek (hoofdstuk 2 t/m 5).

Als we onze basishouding bepaald hebben, kunnen we concrete regels gaan afleiden voor de interpretatie (hoofdstuk 6 t/m 13). De nadruk ligt daarbij op de bijzondere leesregels, die voortvloeien uit de unieke inhoud (h.7 t/m 10) en werking (h.11) van de Heilige Schrift. Maar een paar algemene regels, waar nogal eens tegen gezondigd wordt, komen ook aan de orde (h.13).

In de slothoofdstukken worden twee vragen naar voren gehaald, die in gesprekken over het lezen van de Bijbel telkens terugkeren: 'Hoe letterlijk moet je alles nemen? Moet je alles geloven zoals het er staat?' en: 'Hoe ver gaat het gezag van de Bijbel? Staan daarin ook normatieve uitspraken over - bijvoorbeeld - natuurkunde en geologie?' Veel nieuwe dingen komen in het laatste deel niet meer naar voren, maar het lijkt me goed om de conclusies uit het voorafgaande nadrukkelijk op de beantwoording van deze vragen toe te spitsen. Dat kan helpen om in het bos van de hermeneutische problemen althans een paar bomen te onderscheiden.

DE KUNST VAN HET BIJBELLEZEN

2. Hermeneutiek

Begripsbepaling

Een uitgebreide definitie is niet nodig, maar we moeten wel weten waar we het over hebben. Het woordenboek helpt ons op weg. Volgens de tiende druk van ‘de dikke Van Dale’ is hermeneutiek

‘de leer van de regels en hulpmiddelen die bij de uitlegkunde gebruikt worden, de theorie der exegese, inz. der bijbeluitlegging.’

Als we het over de Bijbel hebben, dan gaat hermeneutiek dus over de vraag: hoe moet ik de Bijbel uitleggen? Exegese is de praktijk van de bijbeluitleg, hermeneutiek de theorie.

Nog een citaat, van dr. F.W. Grosheide uit de ‘Christelijke Encyclopedie’, om er goed in te komen:

‘HERMENEUTIEK, een vernederlandst aan het Grieks ontleend woord [...], dat letterlijk weergegeven betekent “kunst der uitlegging”. Het woord wordt gebruikt om de wetenschap aan te duiden, die zoekt de regels te vinden, volgens welke min of meer duistere teksten worden verklaard. Met name wordt de term gebezigd voor de wetenschap, die zich bezig houdt de regels op te stellen, die nodig zijn voor de verklaring van de H.Schrift.

Ieder, die spreekt of schrijft, doet dat met de bedoeling, dat hetgeen hij biedt, dienen zal om een ander op de hoogte te brengen van het meegedeelde. Hij onderstelt, dat dit doel zal worden bereikt. De praktijk leert, dat dit doel vaak niet zal worden bereikt.

Dan is een nadere verklaring nodig. De hermeneutiek tracht uiteen te zetten langs welke wegen men tot die verklaring kan komen.’

Met dit citaat komen we al weer iets verder. Blijkbaar gaat het in de hermeneutiek niet alleen over de Bijbel, maar ook over de vraag of de boodschap van de Bijbel wel aankomt/overkomt. Het citaat zet ons ook een beetje op het verkeerde been, omdat het steeds spreekt over hermeneutiek als wetenschap. Klopt dat wel? In het algemeen zal het zeker waar zijn, dat hermeneutiek een tak van wetenschap is. Maar geldt dat ook als het over de Bijbel gaat? Kun je, mag je de Bijbel wetenschappelijk benaderen?

Wetenschap

Is hermeneutiek een wetenschap? Hermeneutiek en exegese van de Bijbel zijn onderdelen van de theologie. En theologie is een wetenschap; ik wil dat niet bestrijden. Maar wel een beetje een ongewone. Want het begrijpen van de Bijbel is niet alleen een kwestie van een goed verstand en verantwoorde wetenschappelijke methoden, maar ook van de werking van de Heilige Geest. Dat is maar niet een vrome uitspraak; het is ook ervaringswerkelijkheid. Tenminste, ik heb vaak het gevoel dat zogenaamde ‘eenvoudige gelovigen’ regelmatig in de roos schieten waar vaktheologen zitten te blunderen. Wij hadden op bijbelkring iemand die nauwelijks kon lezen en schrijven, maar ik heb veel van hem geleerd.

Misschien kun je zeggen, dat de theologie een uitzonderlijke wetenschap is, omdat de wetenschapper hier niet boven zijn onderzoeksobject staat, maar eronder. Daar komt nog iets

bij. Veel wetenschappen (alle?) hebben een soort naïeve tegenhanger in de alledaagse werkelijkheid. Je hoeft geen wiskundige te zijn om te kunnen rekenen en geen filosoof om er een levensbeschouwing op na te houden. Zo kun je ook niet zeggen: omdat ik geen theoloog ben heb ik niets met hermeneutiek te maken. Want als je de Bijbel leest en probeert te begrijpen, dan hanteer je bewust of onbewust toch bepaalde regels. Waarom neem je bijvoorbeeld wat er staat letterlijk; of waarom niet?

Waar het om gaat

Hermeneutiek beweegt zich tussen twee polen: de Bijbel aan de ene kant en de mens van vandaag aan de andere. De bedoeling is dat de boodschap van dat oude boek begrepen wordt door de moderne mens. Daarbij moet recht gedaan worden aan de beide polen. Je mag de Bijbel niet op zo'n manier 'begrijpelijk' maken dat de pit eruit verdwijnt, maar je mag ook niet blijven steken in een tijdloze uitleg, die misschien op zich wel juist is, maar die steriel blijft omdat niemand het verband met zijn eigen leven kan ontdekken.

Je moet de vragen van de mensen van deze tijd serieus nemen en met die vragen naar de Bijbel gaan, in het vertrouwen dat de boodschap van dat eeuwenoude boek ook voor de eenentwintigste eeuw relevant is. Maar je moet ook de Bijbel laten uitspreken als hij dingen zegt waar uit onszelf niet zo snel naar zullen vragen.

Hermeneutiek is dus een soort communicatieleer met een handicap; de handicap dat de Bijbel is ontstaan in andere tijden en culturen en is geschreven in vreemde talen, die nergens meer precies zo gesproken worden.

Hermeneutiek in soorten en maten

Zijn er verschillende soorten hermeneutiek? Het is wel zo dat er vroeger, zeg maar in de klassiek gereformeerde hermeneutiek, veel meer aandacht was voor de Bijbel en het eigen karakter daarvan als Woord van God en dat er tegenwoordig meer oog is voor de specifieke vragen en noden van de (post-)moderne mens. Dat is op zich nog geen reden om van verschillende soorten hermeneutiek te spreken. Het is een kwestie van andere accenten, of op z'n slechtst van verschillende eenzijdigheden.

Het wordt wat anders als mensen min of meer bewust een bril gaan opzetten bij het lezen van de Bijbel. 'Partijdig lezen' wordt dat ook wel genoemd. Dan krijg je allerlei zogenaamde genitief-theologieën: theologie van de bevrijding, zwarte theologie, feministische theologie, of ook prosperity theology. Dan wordt er - soms te goeder trouw, maar soms ook heel bewust - een selectie gemaakt wat de Bijbel ons wel of niet mag zeggen, wat we wel en wat we niet kunnen of willen geloven.

Selectief lezen

De moderne mens heeft moeite met wonderen, zoals de lichamelijke opstanding van de Here Jezus. Dan kun je je afvragen (en dat mag en moet ook) of die verhalen wel letterlijk bedoeld zijn of dat het een manier van vertellen van vroeger is; met de mogelijkheid dat je tot de conclusie komt dat de bijbelschrijvers inderdaad bedoelden te zeggen dat er iets 'onmogelijks' gebeurd is wat we maar hebben te geloven of we het snappen of niet.

Iets anders is het als we gaan zeggen: of het letterlijk bedoeld is of niet doet voor mij niet ter zake; we moeten het verhaal vertellen op zo'n manier dat het voor de mensen van onze

tijd geloofwaardig is; we kunnen de letterlijkheid prijsgeven, zonder de ‘waarheid’ te verliezen. Dan ga je te ver en doe je geen recht meer aan de bedoeling van de Bijbel, want de waarheid van de Bijbel kan niet zonder de historiciteit van het gebeuren (zie hoofdstuk 8).

Een ander voorbeeld. Kun je op grond van de Bijbel volhouden, dat het een christen materieel beter moet gaan dan een niet christen? Kun je zeggen dat christendom gezondheid, rijkdom, voorspoed en succes brengt, zoals in de zogenaamde prosperity theology gesteld wordt? Mijns inziens kun je dat alleen volhouden als je sommige teksten honoreert, maar andere negeert. Je moet dan alle beloften aan Israël (‘opdat het u welga in het land dat de Here uw God u geeft’) van toepassing verklaren op de kerk en alle straffen en bedreigingen laten voor wat ze zijn. En je moet ook een opvallende blinde vlek hebben voor wat het Nieuwe Testament zegt over het lijden dat het volgen van Jezus met zich meebrengt (kruisdragen, martelaarschap).

Hiermee is overigens niet gezegd, dat je elke tekst zonder meer altijd van toepassing moet verklaren. Sommige dingen zul je laten gelden, andere niet. Maar het criterium daarbij mag niet je eigen voordeel zijn, of je ‘gezonde verstand’, waarbij je bewust een deel van de boodschap van de Bijbel laat liggen omdat dat stuk je minder goed uitkomt. Het criterium moet uit de Bijbel zelf komen. Ik kom daar later nog op terug.

3. Achterliggende visies

Uit de bovenstaande voorbeelden blijkt wel, dat de Bijbel op verschillende manieren gelezen wordt. De een komt op grond van hetzelfde boek tot heel andere conclusies dan de ander. Er zijn dus toch verschillende soorten hermeneutiek. Maar ze hebben in mijn ogen niet allemaal recht van bestaan. Dat zijn anderen natuurlijk niet met me eens, want anders was er maar één: de mijne.

Visies op de Bijbel

Achter dat verschil in beoordeling ligt een verschil in visie op de Bijbel. Als je van mening bent, dat de Bijbel het gezaghebbende Woord van God is, dan voel je je niet zo vrij om je eigen normen aan te leggen bij wat je wel en niet gelooft als wanneer je het Oude en Nieuwe Testament ziet als een bonte verzameling religieuze geschriften, waarin mensen neergeschreven hebben wat ze van God geloofden. Het maakt een heel verschil of je de Bijbel ziet als openbaring van God of als de neerslag van religieuze ervaringen van mensen.

Openbaring en ervaring

Mag je openbaring en ervaring wel zo tegen elkaar uitspelen? Nee, en dat is ook niet mijn bedoeling. Er zullen ook niet veel christenen in onze omgeving zijn die dat op een extreme manier wél doen. Er zullen er niet veel meer zijn, die de bijbelschrijvers als een soort typemachine van de Heilige Geest zien: een willoos werktuig dat opschrijft wat het gedicteerd krijgt. Meestal zal men ook het omgekeerde niet beweren: dat openbaring onzin is, dat alles is ontsproten aan het brein van een aantal begaafde en bevlogen mensen.

Doorgaans zal men zeggen dat je openbaring en ervaring op elkaar moet betrekken, dat ze samengaan, dat God Zich openbaart middels de ervaring van mensen. Dat zal zeker waar zijn. Om een profeet als voorbeeld te nemen: een profeet krijgt openbaring van God, bijvoorbeeld door een visioen. Maar dat visioen is er alleen in zijn geest. Niemand anders ziet het en als hij er niets van vertelt of opschrijft, dan weet niemand anders ervan. De openbaring voltrekt zich dus in de ervaring van de profeet. Maar ondanks het samenvallen van die twee in de tijd moet je zeggen dat de openbaring logisch voorafgaat aan en bepalend is voor de ervaring.

Je zou het kunnen vergelijken met een zintuiglijke waarneming. Stel: ik zie een boom. Die boom openbaart zich aan mij door middel van licht. Maar ik zie hem pas als ik er naar kijk, als verschijning en waarneming samenvallen. Niettemin geloof ik (maar dat gelooft ook niet iedereen) dat logisch het een voor het ander komt: ik kan die boom zien omdat hij er is, hij is er niet omdat ik hem zie.

Zo geloof ik ook dat God Zich aan de profeten heeft geopenbaard, op de manier die Hij heeft gewild, en dat ze dáárom een visioen zagen of een stem hoorden of inzicht in de wil van God kregen. Hun ervaring wordt volledig bepaald door de openbaring van God.

Beelden van God

Als iemand totaal anders aankijkt tegen de verhouding tussen openbaring en ervaring kan dat komen doordat achter de andere visie op de Bijbel een ander beeld van God ligt.

Onlangs kwam ik in een catalogus een bundel met artikelen over feministische theologie tegen. Eén van de titels was *Het feminisme en het gezag van de canon: De Heilige Geest als open toekomst van de openbaring*. Dat is mooi gezegd, maar het betekent gewoon dat we niet meer kunnen zeggen 'het staat in de Bijbel dus het is zo', want de openbaring heeft een open toekomst. Oftewel: onder leiding van de Heilige Geest kunnen we best tot heel andere inzichten dan de bijbelschrijvers komen.

Maar let er nu eens even op dat er niet staat 'de Heilige Geest zorgt voor een open toekomst van de openbaring', maar 'de Heilige Geest als ...'. Met andere woorden: de Heilige Geest zelf is (de personificatie van) die open toekomst.

Iets dergelijks lees ik in het bekende - en ook in evangelische en reformatische kring dikwijls heel positief ontvangen - boek van Jürgen Moltmann *Kerk in het krachtveld van de Geest*. Ook daar is God als het ware nog onaf: God maakt geen geschiedenis, maar Hij maakt de geschiedenis mee, die ook voor Hem nieuw is. God is Zelf in wording.

Ik schrijf het nu allemaal nog keurig met hoofdletters, maar soms vraag je je af of God voor sommige theologen meer is dan een personificatie van het goede, een verbeelding van de hoop op een beter leven. Ik wil niet beweren dat dat ook voor Moltmann geldt, maar er zijn theologen voor wie het woord god niet meer is dan een 'chiffre', letterlijk een cijfer, een symbool, een benaming voor de nieuwe wereld waarop gerechtigheid heerst en waarin wij geloven.

Het zal duidelijk zijn dat voor iemand die meent dat God Zelf nog onaf is de Bijbel nooit eeuwige en onveranderlijke waarheden kan bevatten. Voor zo iemand is het absurd om te zeggen dat de Bijbel het laatste woord heeft.

De hermeneutische cirkel

Maar draai je zo niet in een kringetje rond? Het beeld dat je van God hebt is medebepalend voor je visie op de Schrift en die bepaalt weer de manier waarop je de Bijbel leest: je hermeneutiek. Maar al lezend in de Bijbel wordt je beeld van God weer bevestigd en dat beeld is weer medebepalend voor.... Dan is bijbellezen dus een puur subjectieve bezigheid! Ieder vindt al lezend zijn eigen vooronderstellingen bevestigd. Dan zijn er wel 50 manieren om de Bijbel uit te leggen en je kunt nooit zeggen welke manier de juiste is, omdat ieder in zijn eigen cirkeltje blijft ronddraaien.

Dat is een bekend geluid en de conclusie lijkt ook onontkoombaar. Toch geloof ik er niet in. Maar ik geef toe dat we hier op een moeilijk punt zijn aangeland.

Ik geloof er alleen hierom al niet in, omdat deze conclusie dan voor elke wetenschap en voor alle terreinen van het leven zou moeten gelden. Elk menselijk denken en handelen is immers een subjectieve bezigheid. Toch gaan we er doorgaans van uit dat eensgezindheid, hoe moeilijk die ook bereikbaar is, principieel mogelijk is.

4. Groei in inzicht

Ondanks de bril die je op hebt is groeien in een juist inzicht in de Bijbel mogelijk. Er kan inderdaad gesproken worden over goede en foute bijbeluitleg en over een meer of minder juiste visie op de Bijbel. Je kunt dus de uitleg en de visie van anderen toetsen op hun juistheid. De ‘bril’ die we allemaal op hebben is wel een realiteit waar je rekening mee moet houden, maar het is geen noodlot waar je op geen enkele manier onderuit kunt komen.

a. Leren uit de Bijbel

De voorstelling van zaken dat je in je eigen schema vast zit is veel te massief. Dat je in je eigen hermeneutische cirkel ronddraait wil nog niet zeggen dat je nooit van opvatting veranderen kunt. Natuurlijk wel; dat gebeurt dagelijks. Misschien is het meer een spiraal: je hebt wel steeds dezelfde wisselwerking tussen de Bijbel en je eigen vooronderstellingen, maar in dat herhaalde proces kan wel vooruitgang zitten. Je bril kan meer of minder dikke glazen hebben en ook dat kan veranderen.

Anders gezegd: je kunt best vol vooroordelen zitten als je begint te lezen in een boek of als je een gesprek met iemand begint, maar iedereen weet uit ervaring dat veel daarvan tijdens het lezen of tijdens een goed gesprek kan sneuvelen.

Zo is het ook met de Bijbel: al lezend raak je er meer in thuis en kom je dichterbij de bedoeling van de schrijvers. Maar dan moet je je er wel in willen verdiepen. Het kan zijn dat je het gevoel hebt dat je niet verder komt, omdat je gewoon te weinig tijd neemt voor bijbelstudie: met één of twee keer lezen moet alles maar duidelijk zijn. Soms denken we dat we bijbelstudie doen, terwijl we niet veel verder komen dan het uitwisselen en eventueel bestrijden van meningen.

b. Leren over de Bijbel

Ik ben ervan overtuigd dat een heleboel problemen met de Bijbel voortkomen uit gebrek aan kennis. De Bijbel is geen eenvoudig boek. Ik wil niet beweren dat onkunde per se een belemmering is om te geloven. Er zullen genoeg gelovigen zijn die niet gehinderd worden door een overvloed aan kennis. Maar die maken zich dan ook niet druk over allerlei intellectuele problemen. Wie daar wel erg mee bezig is doet er goed aan eens wat meer ‘achtergrondverhalen’ te lezen om met kennis van zaken te kunnen oordelen en niet te gauw anderen na te praten dat de Bijbel zichzelf tegensprekt.

c. Meningen toetsen

Het is goed om niet alles wat je leest of hoort zonder meer voor waar aan te nemen. Veel vooroordelen over de Bijbel worden ons door onze omgeving aangereikt. Zulke vooroordelen kun je toetsen aan de Bijbel zelf en dan vallen ze door de mand. Is de tekst van de Bijbel onzeker? Staat hij echt vol met fouten? Spreekt hij zichzelf op alle fronten tegen? Is het een oosters boek dat we dus niet letterlijk moeten nemen? Zeg nou eens eerlijk: zijn dat *jouw* problemen of heeft iemand je dat aangepraat?

Bij een eerlijk onderzoek moet de conclusie zijn dat er geen enkele klassieke tekst is waarvan de juiste lezing zelfs maar bij benadering zo vaststaat als bij de Bijbel. Zelfs in de werken van Shakespeare, bijvoorbeeld, zitten veel meer dubieuze passages dan in het hele Nieuwe Testament. Zie *Het ontstaan van de Bijbel*, hoofdstuk.

d. Gemeente en belijdenis

Omgekeerd kan je omgeving je ook van veel vooroordelen afhelpen. Hoeveel kun je niet leren van bijbelstudie met medechristenen die begiftigd zijn met een heldere kijk op de Bijbel! Je moet niet vergeten dat God zijn Woord niet links en rechts aan individuen uitdeelt, maar dat Hij het heeft toevertrouwd aan de gemeente. Paulus noemt de gemeente ‘een pijler en fundament van de waarheid’ (1 Timoteüs 3:15) en alleen samen met al de heiligen zullen we Gods liefde volledig kunnen peilen (Efeziërs 3:18).

Je bent bij het begrijpen van Zijn Woord dan ook niet alleen op jezelf aangewezen; je bent niet de eerste of de enige die de Bijbel leest. Je hebt steun aan wat de kerk door de eeuwen heen van het Evangelie begrepen heeft, zoals dat opgetekend is in verschillende belijdenisgeschriften.

e. Onkunde of onwil?

Het is beslist niet altijd zo dat het probleem bij de moeilijkheid van de exegese ligt. In veel gevallen zijn theologen van heel verschillende richtingen het over de interpretatie van een bijbelgedeelte wel eens, maar komen toch tot andere conclusies en toepassingen.

Om een voor de hand liggend voorbeeld te geven: als iemand zegt ‘ik geloof wel dat de bijbelschrijver dit of dat bedoelt, maar ik denk niet dat ik me er aan hoeft te houden’, dan is het probleem niet dat de Bijbel zo onduidelijk is dat je er wel vijftig kanten mee op kunt, maar dat je uit moet maken waaraan je je wel en niet gebonden acht.

Mocht je van mening zijn dat alleen niet christenen dergelijke uitspraken zullen doen, dan kan ik je verzekeren dat ook theologen van naam herhaalde malen zulke dingen heel openlijk hebben gezegd en geschreven. Een citaat uit de bekende dogmatiek van H. Berkhof, *Christelijk Geloof*:

‘Daarbij komt - en dat is [...] voor ons beslissend - dat wij deze reflectie van Paulus, uitgedrukt met de exegetische inzichten en methodes van zijn omgeving, niet als in zichzelf gezaghebbend beschouwen. Haar gezag ligt in de elementen van Paulus’ ontmoeting met Christus, die hier theoretisch worden doordacht, niet in de doordenking zelf.’ (p.204).

Berkhof geeft hier heel duidelijk aan, wat hij als gezaghebbend aanvaardt en wat niet.

Veel onduidelijkheid over wat je geloven moet ontstaat niet doordat de Bijbel zo’n moeilijk boek is, maar doordat wij er moeite mee hebben ons aan de boodschap ervan over te geven. Soms is ons worstelen met de tekst, als we eerlijk zijn, in wezen een poging om onder de klem van het Woord uit te komen. Het is dan niet zo dat we in een wirwar van verschillende exegeses blijven steken, het is eerder zo dat één bepaalde uitleg zich aan ons opdringt, maar dat we simpelweg niet kunnen accepteren dat dat de bedoeling is (‘Deze rede is hard, wie kan haar aanhoren?’, Johannes 6:60).

Mark Twain schijnt eens gezegd te hebben: ‘Het is niet zo, dat ik moeite heb met de zaken in de Bijbel die ik niet begrijp; ik heb moeite met de dingen die ik wel begrijp’.

f. Het werk van de Heilige Geest

De Bijbel belooft dat de Heilige Geest ons in ons geestelijk leven wil leiden. De Heilige Geest kan onze cirkels doorbreken, zodat ons ‘de schellen van de ogen vallen’ (de uitdrukking is ontleend aan Handelingen 9:18) en we plotseling dingen zien waarop we ons tot dan toe blind hadden zitten staren.

Dat geloof ik niet alleen omdat de Bijbel het zegt, maar ook op grond van persoonlijke ervaring en op grond van voorbeelden uit de geschiedenis. Je zou bijna de hele kerkgeschiedenis kunnen schrijven aan de hand van mensen die plotseling tot een ander inzicht in en een nieuw begrip van de Schrift kwamen. Denk maar aan Paulus, Augustinus, Maarten Luther en Karl Barth.

Het werk van de Heilige Geest is de basis van ons inzicht in het Woord van God.

5. Gehoorzaamheid aan het Woord

We kunnen alleen dan werkelijk groeien in begrip van het Evangelie als we bereid zijn ons daaraan over te geven, onszelf daaraan ondergeschikt te maken, onze gedachten en ons gedrag door het Woord te laten corrigeren.

Deze opmerking zal niet als een verrassing komen. Voortdurend ben ik er eigenlijk al van uitgegaan, dat we wat de Bijbel betreft geen keus hebben. We kunnen en mogen er niet zelf over oordelen wat we als waarheid willen accepteren en wat niet.

Maar waarom eigenlijk niet? Waarom zou je iets 'op gezag' aannemen, alleen omdat het in de Bijbel staat? God heeft ons toch als redelijke wezens geschapen? Dan mogen we ons verstand toch ook gebruiken? Geloven is toch niet: verstand op nul en blik op oneindig? Het is toch voor ons, moderne, autonome, mondige mensen, niet te verteren dat iemand, of een oud boek, tegen ons zou zeggen: zo is het en niet anders?

De claim van de Bijbel

Inderdaad, onverteerbaar. En toch moet onze houding ten opzichte van de Bijbel er een van gehoorzaamheid zijn. Dat komt omdat hij zich aandient als een boek met gezag. Het is take it or leave it. Het is geen verzamelbundel van de bond van bijbelschrijvers onder het motto: zo denken wij er over, wellicht dat u er wat aan hebt; we hebben naar beste weten onze religieuze inzichten weergegeven, maar als u er anders over denkt dan is dat uw eigen zaak. Nee, de profeten zeiden: 'zo spreekt de HERE'. De evangelisten gaven geen persoonlijke impressie van een indrukwekkende figuur, maar ze schreven over Iemand in Wie zij geloofden, opdat ook wij zouden geloven 'dat Jezus is de Christus, de Zoon van God' (Johannes 20:31). En de apostelen trokken niet de wijde wereld in om van gedachten te wisselen met andere religieuze leiders van hun tijd, maar om te verkondigen dat Jezus de Heer van de wereld is, ook al dacht de keizer in Rome daar anders over.

Tijdens een bijbelstudie zei iemand eens: 'die Paulus was eigenlijk een vreselijk arrogant mannetje; hij doet net of hij de waarheid in pacht heeft.' Dat klonk me toen niet zo leuk in de oren, maar het is natuurlijk wel zo. Of in ieder geval komt het zo over, al kun je beter zeggen dat de Waarheid beslag op Paulus gelegd had in plaats van andersom.

De claim van de Here Jezus

Deze presentatie van de Bijbel is volledig in overeenstemming met het optreden van de Here Jezus Zelf. Ook Hij kwam niet om zijn steentje bij te dragen aan onze godsdienstige vorming, het daarbij aan ons overlatend wat we wel en niet in onze levensbeschouwing willen inpassen. Hij kwam om te redden en om de verloren wereld weer voor God te claimen, waarbij Hij beweerde dat de Vader al zijn bevoegdheden wat dit betreft aan Hem gedelegeerd had; inclusief de macht om eeuwig leven te geven en te oordelen. Lees bijvoorbeeld Johannes 5 vanaf vers 19. Sterker nog: dat oordeel zal Hij uitspreken op grond van onze houding tegenover Hem. Zie bijvoorbeeld Johannes 3:36 of Matteüs 25:31-46. Dat is het beeld dat de evangelisten van de Here Jezus schetsen. Daarom was zijn optreden ook zo aanstootgevend. Voor wie Jezus ontmoet is het werkelijk buigen of barsten.

Lees maar eens hoe een atheïst als C.S. Lewis de ontmoeting met Jezus beleefde, in *Met Reden Geloven. C.S.Lewis over denken en geloof*, hoofdstuk 7; of in zijn autobiografie *Surprised by Joy* (Nederlandse titel *Verrast door Vreugde*), hoofdstuk 14. Beroemd zijn zijn woorden dat we moeten kiezen: Jezus is Wie Hij beweerde te zijn, namelijk God, of Hij is een dwaas of nog erger. Een tussenweg heeft Hij ons niet gelaten. Letterlijk schrijft hij:

‘Ik wil hier trachten te voorkomen dat iemand de enorme dwaasheid zou uiten die men dikwijls over Jezus hoort uitspreken: “Ik ben wel bereid Jezus aan te nemen als de grote zedenleraar, maar Zijn aanspraak dat Hij God is kan ik niet aanvaarden.” Dat is nu juist wat we niet moeten zeggen. Een mens, die alleen maar mens zou zijn en die dan zulke dingen zou zeggen als Jezus heeft gezegd, zou geen groot zedenleraar zijn. Hij zou óf een krankzinnige zijn en op één lijn staan met iemand die beweert dat hij een gekookt ei is; óf hij zou de duivel uit de hel zijn. U moet kiezen. Of deze mens was en is de Zoon van God, óf hij is een waanzinnige of nog erger. Men kan Hem voor een dwaas verslijten, men kan Hem in het gelaat spuwen en men kan Hem doden als een boze demon; óf men kan neervallen aan Zijn voeten en tot Hem zeggen: mijn Heer en mijn God. Maar laten we niet aankomen met die minzaam neerbuigende onzin, als zou Hij een groot leraar zijn geweest. Die keus heeft Hij niet voor ons open gelaten. Dat was zijn bedoeling ook niet.’
(*De Sleutel tot het Geheim*, p.60.)

De claim van God

Hoe kan het ook anders? Als God werkelijk is zoals de Bijbel Hem beschrijft, dan is dat toch het einde van alle vrijblijvendheid? Een mens kan toch niet tegen zijn Schepper zeggen: ‘Sorry, ik had me U anders voorgesteld’. Hier zitten we in een cirkel die niet doorbroken kan worden. Als de Bijbel gelijk heeft in zijn tekening van een almachtig en barmhartig God en van een mensheid die God de rug heeft toegekeerd, dan is werkelijke kennis van God en een levende relatie met Hem alleen nog mogelijk als Hij Zich aan ons bekend maakt en de zaken tussen Hem en ons weer recht zet.

Daar valt niet op af te dingen. Of we aanvaarden deze voorstelling van zaken en belijden daarmee dat we een normatieve openbaring van God nodig hebben, omdat we het contact met Hem zijn kwijtgeraakt. Of we gaan met deze stand van zaken niet akkoord, maar dan wordt het pure willekeur welk deel van de bijbelse boodschap we dan nog wel willen geloven en welk deel niet.

Het voorbeeld van Jezus en de apostelen

De Here Jezus en zijn apostelen zijn ons voorgegaan in een houding van gehoorzaamheid aan God en eerbied voor de Schrift. Zij stelden de wet en de profeten (het Oude Testament) niet ter discussie, maar citeerden er uit als gezaghebbend Woord van God.

De christelijke kerk heeft dan ook de hele Heilige Schrift van de Joden overgenomen. Niet als tweederangs aanhangsel aan het Evangelie, maar voluit als Woord van God. Ze hebben er alleen het Nieuwe Testament aan toegevoegd, in het besef dat ook dit ‘Heilige Schrift’ is. Ook zo sluiten ze zich aan bij de overtuiging van de apostelen. Petrus bijvoorbeeld zet de brieven van Paulus al op één lijn met de ‘overige Schriften’, waarmee hij de boeken van het Oude Testament bedoelt (2 Petrus 3:16).

Het was dan ook niet de bedoeling van Jezus of de apostelen om een nieuwe godsdienst te stichten en nieuwe heilige boeken te stellen in plaats van andere. Ze waren er volledig van overtuigd dat ze handelden in gehoorzaamheid aan het Woord van God, zoals dat opgetekend stond in het Oude Testament (zie bijvoorbeeld Matteüs 5:17).

Kritiekloze aanvaarding?

Hiermee is niet gezegd dat we alles maar kritiekloos moeten aanvaarden, dat we de Bijbel alleen kunnen geloven als we ons verstand uitschakelen en dat christelijk geloof een zaak is voor domme of bange mensen, die niet zelf kunnen of durven nadenken. Als God ons geschapen heeft voor gemeenschap met Hem, dan zal Hij ons niet ‘begiftigd’ hebben met een verstand dat regelrecht in strijd is met zijn openbaring.

Ik bedoel ook niet dat de ware gelovige geen enkel werkelijk probleem ontmoet tijdens het bijbellesen (nog even afgezien van allerlei misverstanden en vragen die het gevolg zijn van een gebrekkige kennis van de Bijbel). De grootheid van God gaat ons verstand te boven en onze blik is bovendien door de zonde vertroebeld. Dat klinkt misschien als een gemeenplaats, maar het is helaas de harde werkelijkheid.

Het betekent wél, dat onze grondhouding ten opzichte van de Bijbel er niet één moet zijn van vrijblijvendheid of kritiek, maar van geloof en gehoorzaamheid. Binnen dat raam van gelovig luisteren is ook plaats voor onze vragen en moeiten. Dan stellen we in ons vragen niet de Bijbel ter discussie, maar onszelf. Dan mogen we gerust met onze twijfel bij God komen, maar we verheffen die twijfel niet tot norm voor ons geloven. Norm is Gods openbaring, zoals die tot ons komt in de schepping, meer nog in de Schrift en vooral in de Persoon van Jezus Christus.

Criterium voor de hermeneutiek

Kortom, we moeten de Bijbel serieus nemen, ook als de schrijvers gezag voor zichzelf opeisen en claimen dat wat zij te zeggen hebben niet minder is dan ‘een woord van God’ (1 Thessalonicenzen 2:13). Op grond van dit criterium kun je volgens mij ook stellen dat de ene hermeneutiek beter is dan de andere.

Als we een juiste verklaring willen bieden moeten we dus rekening houden met de manier waarop de Bijbel gelezen wil worden, met de claim waarmee hij zichzelf aandient. Met andere woorden, de Bijbel zelf reikt ons de bouwstenen voor een goede hermeneutiek aan.

Een goede hermeneutiek vraagt zich ook af of de boodschap wel aankomt. Zeker. Maar het één moet niet ten koste gaan van het ander. Kwam vroeger de ontvanger van de boodschap onvoldoende in beeld, ik vrees dat tegenwoordig de zender meer geweld wordt aangedaan. Aan beide polen moeten we recht doen, zonder die twee tegen elkaar uit te spelen. We willen graag dat de Bijbel begrepen wordt door de lezers, maar we willen ook graag dat de hele boodschap van de Schrift doorkomt en niet alleen die gedeelten die gemakkelijk in het gehoor liggen. We zijn geen politici, die zich er soms voor lijken in te spannen, dat de mensen vooral niet zullen begrijpen wat ze eigenlijk bedoelen. We zijn ook geen louche autohandelaren die hun verkooppraatje handig aanpassen aan de wensen van het publiek, ongeacht de staat van de auto. ‘Prima autootje, eerste eigenaar, nauwelijks mee gereden, altijd binnen gestaan, zuinig maar toch fel, sportief en niettemin goed voor het milieu’.

We mogen de boodschap niet aanpassen aan het bevattingsvermogen van de (post-) moderne mens. Als we tegenwoordig voor bepaalde onderdelen van de bijbelse boodschap geen antenne meer hebben, dan is het geen oplossing om die elementen maar te vergeten. Dan zullen we daarvoor weer een antenne moeten ontwikkelen. Iedere tijd heeft z'n eenzijdigheden. Wij hebben ze ook. Maar als we dit erkennen wil dat nog niet zeggen dat we die eenzijdigheden moeten gaan cultiveren. We moeten ze bestrijden. De Bijbel is te belangrijk om de helft te laten liggen.

LEESREGELS BIJ DE BIJBEL

6. De Bijbel geeft zelf regels

De Bijbel zelf reikt ons de bouwstenen voor een goede hermeneutiek aan. Dat was de conclusie uit het voorafgaande. Dat is gemakkelijk gezegd, maar hoe kunnen we daaruit concrete leesregels afleiden?

Die regels komen we op het spoor als we letten op de *inhoud* en op de *werking* van het Woord van God. Als we begrijpen waar het in de Bijbel om gaat en wat het effect van die boodschap is, door het werk van de Heilige Geest, dan wordt vanzelf duidelijk hoe we met dit unieke boek moeten omgaan.

Inhoud

De inhoud van de Bijbel is zo rijk geschakeerd, dat het niet eenvoudig is om daar samenvattend iets over te zeggen. Het is ook een dik boek, of eigenlijk een verzameling van zeshenzestig kortere of langere geschriften. Gelukkig staan die verschillende geschriften in onze Bijbel thematisch gerangschikt. Bij de typering van de inhoud is het daarom heel goed mogelijk om aan te sluiten bij de indeling van het Oude Testament.

In de Hebreeuwse Bijbel treffen we een driedeling aan: wet, profeten en geschriften. De volgorde van de boeken in de meeste Nederlandse vertalingen gaat terug op de Septuaginta, de Griekse vertaling van het Oude Testament, die waarschijnlijk in de eerste drie eeuwen voor het begin van onze jaartelling ontstaan is. Hierin zien we een verdeling in vier groepen: de wet, de geschiedkundige, de dichterlijke en de profetische boeken. Deze typering komt terug in de titels van de hoofdstukken 7 t/m 10.

Werking

De Bijbel is ook uniek door wat hij uitwerkt. Er is geen tweede boek dat zo lang zoveel invloed uitgeoefend heeft op zoveel verschillende mensen. Je komt niet uit met woorden als interessant of boeiend. Er is meer aan de hand. Dit Woord legt beslag op mensen en verandert hun hele denken en doen.

Achter de krachtige werking van dit Boek mogen we volgens de Bijbel zelf het werk van de Heilige Geest zien. Deze nauwe band tussen Woord en Geest heeft consequenties voor de exegese. Daarover gaat het in hoofdstuk 11.

Na een samenvatting van de bijzondere regels, die afgeleid kunnen worden uit inhoud en werking van de Bijbel (hoofdstuk 12), komen nog een paar algemeen geldende leesregels aan bod (hoofdstuk 13).

7. De wet: de wil van God voor ons leven

Aanwijzingen van God

Het Oude Testament opent met de Tora, de wet. Centraal daarin staan de aanwijzingen die God voor het dagelijks leven en de eredienst aan Israël gegeven heeft: de leefregels van het verbond van God met zijn volk. Ook in het Nieuwe Testament kom je zulke leefregels tegen. Denk maar aan de Bergrede (Matteüs 5-7), de brief van Jakobus en doorgaans de tweede helft van de brieven van Paulus.

Dat is mooi: we hoeven niet in het onzekere te verkeren over wat God van ons wil. Hij zegt het ons klaar en duidelijk. We hoeven geen rekening te houden met de nukken van een heel leger wispelturige goden, die we allemaal te vriend moeten houden. Nee, we hebben te maken met één God, Die ons geschapen heeft, Die het beste met ons voor heeft en ons ook vertelt hoe we dat bereiken kunnen.

We moeten de Tora dus niet opvatten als een stelsel van wetjes en regeltjes die God om onduidelijke redenen verplicht gesteld heeft. Het zijn de aanwijzingen van God voor een leven met Hem, en dus voor een goed en gelukkig leven.

Regel 1: We moeten de bedoeling van de Bijbel in het oog houden.

De Bijbel is verbondsboek: God treedt in contact met de mensen en openbaart zijn bedoeling met de wereld. Het is dus geen orakelboek met voor elke situatie een instant oplossing (al kan de Heilige Geest je soms door het lezen van een enkele tekst de weg wijzen). Het is ook geen wetenschappelijk handboek: geen leerboek geschiedenis, geologie of natuurkunde, om maar eens wat te noemen. Ik bedoel daarmee niet dat de Bijbel ons op die gebieden niets te zeggen heeft, of dat de voorstelling van zaken in de Bijbel bijvoorbeeld met betrekking tot de schepping onjuist zou zijn. Ik bedoel dat de bijbelschrijvers niet hebben gestreefd naar wetenschappelijke accuratesse.

Glad ijs

Ik besef dat ik me hier op glad ijs begeef, omdat dergelijke opmerkingen meestal gemaakt worden door mensen die een groot deel van de Bijbel beschouwen als overgeleverde mythen en sagen, die wel ‘waarheid’ bevatten, maar die geen enkele waarde hebben als het gaat om de vraag wat er werkelijk gebeurd is: de wetenschap vertelt ons hoe de wereld ontstaan is, de Bijbel bedoelt alleen maar te zeggen dat we daar op de een of andere manier de hand van God in mogen zien. Die kant moeten we beslist niet op, maar we moeten ook niet uit reactie in het andere uiterste vervallen, alsof de Bijbel over de werkelijkheid spreekt in wetenschappelijke termen uit de eenentwintigste eeuw. Die pretentie heeft de Bijbel niet. In het laatste hoofdstuk komt dit nog wat breder aan de orde.

Nog steeds geldig?

De Tora, de Bijbel vertelt ons hoe we voor het aangezicht van God moeten leven. Maar toch houden we ons niet meer aan een heleboel wetten en regels uit het Oude Testament. Is dat niet een beetje willekeurig of is de wil van God veranderd in de loop der tijden? Zo zou ik het niet willen zeggen, maar het is wel waar dat er in de Bijbel een ontwikkeling zit waar we op moeten letten.

Regel 2: We moeten rekening houden met het stadium van de openbaring.

De offerwetten uit het Oude Testament wezen vooruit naar het ene offer dat werkelijk afdoende was: de kruisdood van de Here Jezus (zie Hebreeën 9-10). Toen dát offer gebracht was verloor de tempeldienst zijn betekenis. In die zin zijn de offerwetten gedateerd en nu niet meer geldig. Niet omdat ze ‘ontbonden’ of ongeldig verklaard zijn of omdat ze bij nader inzien toch niet juist waren, maar omdat ze zijn ‘vervuld’ (Matteüs 5:17).

Precies zo zei de Here Jezus eerst dat Hij alleen gezonden was tot de verloren schapen van Israël (Matteüs 15:24), maar na zijn opstanding dat het Evangelie aan alle volken gebracht moest worden (Matteüs 28:19). Dat is geen tegenspraak, maar een ontwikkeling: blijkbaar is door zijn dood en opstanding de scheidsmuur tussen Israël en de volken weggevallen (zie Efeziërs 2).

Wissels

Zo moeten we ons bij alles wat we lezen afvragen hoe ver Gods plan met de wereld gevorderd is, niet om ons met een Jantje van Leiden van een paar moeilijke dingen af te maken, maar om de zin van wat er gebeurt of gezegd wordt te kunnen begrijpen.

Op het traject van de wereldgeschiedenis passeren we zo een aantal wissels, waarna de zaken er wezenlijk anders voorstaan. Om er een paar te noemen: zondeval, zondvloed, wetgeving op de Sinaï, ballingschap, geboorte van de Here Jezus, zijn dood en opstanding, uitstorting van de Heilige Geest.

Met deze wissels moeten we rekening houden bij het uitleggen van de Bijbel.

8. De heilsgeschiedenis: het plan van God met de wereld

Voor het tweede deel van het Oude Testament (Jozua t/m Esther) bevat veel geschiedenis. Voor het Nieuwe Testament kun je denken aan de Evangelien en Handelingen. Het gaat daarbij niet om kennis van het verleden op zich; het gaat over de geschiedenis van God met zijn wereld en met zijn volk: in het Oude Testament Israël, in het Nieuwe Testament de Gemeente (niet als tegenhanger van Israël, maar als uitbreiding daarvan).

Het centrum

In het centrum van die geschiedenis staat Jezus Christus. Hij is de door Israël verwachte Messias, die de beloften uit het Oude Testament vervult, en de Heer van de gemeente, die het plan van God met de wereld waarmaakt (Openbaring 5). Hij verbindt Oude en Nieuwe Testament; Hij is de schakel tussen Israël en de Gemeente.

De schrijvers van het Nieuwe Testament lezen het Oude met het oog op Jezus. Telkens blijkt het om Hem te gaan. Om een paar voorbeelden te geven uit een hele rij: de belofte aan Abraham (Genesis 12:1-3) is van toepassing op Jezus (Galaten 3:16), evenals de profetie over de lijdende Knecht in Jesaja 53 (zie Handelingen 8:35); ook Psalm 8 wordt in Hebrreeën 2:9 betrokken op Jezus en eigenlijk is de hele brief aan de Hebrreeën een aaneenrijging van citaten en voorstellingen uit het Oude Testament, die telkens iets blijken te zeggen over de heerlijkheid van Jezus.

Regel 3: Lees de Bijbel vanuit het centrum: Jezus Christus.

Door het werk van de Here Jezus wordt de geschiedenis van God met zijn volk heilsgeschiedenis: Hij bracht de beloofde verlossing en Hij voert de wereldgeschiedenis tot z'n bestemming. Zonder Hem zou alles verloren moeite zijn. Zijn komst en wederkomst bepalen de zin van de geschiedenis van Israël en Kerk. Als we Jezus Christus niet voortdurend voor ogen houden kunnen we de Bijbel dus niet goed begrijpen.

Bijzondere geschiedenis

De Joden rekenen de zogenaamde geschiedkundige boeken tot de vroege profeten. Daar ligt een heel mooie gedachte in uitgedrukt: het is geschiedenis met een profetische boodschap. Dat geldt ook voor de geschiedenisboeken van het Nieuwe Testament. Het gaat niet om kale feiten, maar om gebeurtenissen met heilswaarde. Dat valt uit de gebeurtenissen zonder meer niet af te lezen: wie kon zien dat een stervende man aan een kruis bezig was de wereld te verlossen van de zonde? De Bijbel geeft ons de feiten met een profetische doorlichting: profetisch geïnterpreteerde geschiedenis.

Wisselwerking

Deze geschiedenis van God met zijn volk schept ook weer een interpretatiekader om wat we meemaken te kunnen beoordelen. God geeft ons zo de mogelijkheid om de feiten, om de geschiedenis te begrijpen.

Regel 4: Feit en interpretatie horen bij elkaar.

Het is niet zo dat God Zich alleen aan de wereld openbaart door zijn daden, waarbij Israël en later de gemeente de gebeurtenissen moeten begrijpen en interpreteren als Gods verlossend handelen. God kondigde ook aan wat Hij zou doen en onthulde de betekenis ervan, anders zou de zin van het gebeuren ons waarschijnlijk ontgaan.

De Here Jezus heeft verschillende keren zijn dood en opstanding voorzegd, maar Hij vertelde er ook bij *waarom* Hij sterven moest: om zijn leven te geven als een losprijs voor velen (Matteüs 20:28), om zijn leven in te zetten voor zijn vrienden (Johannes 15:13).

Ook achteraf heeft God door profeten en apostelen de zin van de gebeurtenissen uit laten leggen: Jezus is ‘overgeleverd om onze overtredingen en opgewekt om onze rechtvaardiging’ (Romeinen 4:25).

Omgekeerd verliest de interpretatie haar waarheidsgehalte als er geen historische feiten aan ten grondslag liggen. In die zin is de Bijbel geen oosters boek met tijdloze waarheden, met levenslessen die ook nog waardevol zouden zijn al had Jezus nooit geleefd.

In I Korintiërs 15 zegt Paulus dit wel heel duidelijk: ‘indien Christus niet is opgewekt, dan is onze prediking zonder inhoud, en zonder inhoud is ook uw geloof (vers14), dan is uw geloof zonder vrucht, dan zijt gij nog in uw zonden (vers17)’. Of zoals Daniël Wayenberg het formuleert: ‘Als het offer van Christus er niet zou zijn, was de Bijbel misschien wel heel interessant geweest, maar voor de rest een boek dat je alleen maar heel moedeloos zou maken.’ (Boodschap aan de Bijbel, p.35).

Feiten zonder verklarende boodschap kunnen gemakkelijk misverstaan worden; een boodschap die berust op fictie is vruchteloos, omdat het meest wezenlijke wat het christendom tot de mensen te zeggen heeft niet is dat ze iets moeten doen, maar dat ze iets moeten ontvangen wat door God, door Jezus Christus voor hen gedaan is.

9. Profetie: Gods woorden voor onze situatie

Verleden, heden en toekomst

De Bijbel bevat ook veel profetie. Dat is de keerzijde van het bovenstaande: God doorlicht de geschiedenis. De profeten (in het Oude Testament: Jesaja t/m Maleachi) wijzen het handelen van God in deze wereld aan, in verleden, heden en toekomst. Zij laten zien waar God handelde en wat zijn bedoeling daarmee was. In die zin zou je de prediking van de apostelen, waarin ze de betekenis van het werk van Jezus uitleggen, profetie kunnen noemen.

Apostelen en profeten worden in het Nieuwe Testament ook vaak in één adem genoemd (bijvoorbeeld in Lukas 11:49; Efeziërs 2:20 en 3:5).

De profeten voorzeggden ook wat God zal gaan doen: het Oude Testament verwijst naar de komst van Christus en met name de apokalyptische gedeelten (denk voor het Nieuwe Testament aan het boek Openbaring) grijpen al vooruit naar het einde der tijden en de wederkomst van Christus.

Maar met name willen de profeten laten zien wat het handelen van God voor de toehoorders betekende. Profetie heeft vooral betrekking op het heden. Het gaat niet om een interessante kijk op de geschiedenis of om een knap stukje toekomstvoorspelling. Het gaat erom dat de mensen Gods werk zullen herkennen en erkennen en dat ze Gods wil voor hun leven en zijn bedoeling met hun tijd vernemen ('Zo spreekt de HERE').

Actuele prediking

Ongetwijfeld hebben de profeten niet altijd de volle draagwijdte van hun woorden beseft (zie 1 Petrus 1:10-12), maar ze preekten toch ook niet over de hoofden van de mensen heen. Nooit kon er bij hun woorden een bordje *Niet van toepassing* geplaatst worden.

Regel 5: De Bijbel is actueel.

Overal zit een boodschap in voor ons nu. Openbaring aangaande de toekomst is niet gegeven om onze nieuwsgierigheid te bevredigen, maar om ons op te roepen tot waakzaamheid, zodat we klaar zijn voor die toekomst. En de geschiedenis van bijvoorbeeld de aartsvaders en van Israël is opgetekend 'ons ten voorbeeld' (Romeinen 4:23 en verder; I Korintiërs 10:6, 11). Daarom is bijbellezen onaf als we geen conclusies voor ons eigen leven trekken. Telkens blijken de woorden van de Schrift verrassend waar te zijn. In hun waarheid zijn ze niet tijdgebonden. De Psalmen van David zijn na 3000 jaar nog zeer herkenbaar. Ze gaan niet over een lang geleden gestorven koning uit een andere cultuur. Ze gaan net zo goed over ons. Tijdelijk kan iets achterhaald lijken, maar dan dringt de waarheid van de Bijbel zich weer aan ons op. Als A. van den Beukel nadenkt over de cultuuropdracht uit Genesis 1, dan schrijft hij: 'Zou Genesis werkelijk achterhaald zijn door de wetenschap? Het lijkt er in onze tijd meer op dat de manier waarop wij met wetenschap en techniek bezig zijn wordt achterhaald door Genesis.' (*De dingen hebben hun geheim*, p.173).

10. Dichterlijke boeken: de omgang van God met zijn volk

Gelovig antwoorden

In 'onze' Bijbel staan de zogenaamde dichterlijke boeken (Job t/m Hooglied) vóór de profeten. In de joodse Bijbel, de Tenach, horen ze bij de laatste afdeling: de geschriften. De geschriften tonen meer het effect van de openbaring op het volk van God. Veel Psalmen bijvoorbeeld zijn een gesprek met God. In zekere zin benadrukken de dichterlijke boeken de menselijke kant van het verbond: de antwoorden van het volk van God in gebed en liturgie (Psalmen), de persoonlijke worsteling van de gelovige (bijvoorbeeld Job) en de doorwerking van de omgang met God in het leven van alledag (Spreuken). De geschriften tonen de grote persoonlijke betrokkenheid van Gods kinderen.

Regel 6: De Bijbel vraagt om persoonlijke betrokkenheid.

De Bijbel heeft iets te zeggen over ons leven en over onze concrete situatie (regel 5), maar wat dat is wordt pas echt duidelijk en levend in gesprek met God. De Bijbel functioneert in het kader van onze omgang met God, niet in dat van onze beschouwingen over God.

Liturgie

Niet voor niets spelen de Psalmen zo'n grote rol in de eredienst in veel kerken. Niet voor niets wordt het boek Spreuken vaak ter lezing aanbevolen voor de stille tijd, de persoonlijke omgang met God.

In gesprek met God, persoonlijk of gemeenschappelijk, in bijbellezing en verkondiging, in lied en gebed, worden de dingen doorzien, vallen de stukken op hun plaats.

De dichter van Psalm 73 had het moeilijk. Wat hij zag leek niet in overeenstemming met wat hij geloofde. Ogenschijnlijk ging het degenen die zich van God noch gebod iets aantrokken voor de wind, terwijl hijzelf voortdurend in moeilijkheden verkeerde. Toch wilde hij niet meehuilen met de wolven in het bos (vers 15). Hij wilde aan de goede kant blijven staan, maar begrijpen kon hij het niet.

‘Ik tobde erover om dit te begrijpen,
een kwelling was het in mijn ogen,
totdat ik in Gods heiligdommen inging,
en op hun einde lette.’ (Psalm 73:16v.)

In de nabijheid van God doorzag hij de werkelijke stand van zaken.

11. De unieke werking van de Bijbel

Woord en Geest

De Bijbel is uniek door zijn werking. Het Evangelie is maar niet een *woord* van God, al is dat op zichzelf al fantastisch; het is een *kracht* van God (Romeinen 1:16v.). Dat komt omdat dit boek het instrument is van de Heilige Geest, Die er ook de inspirator van is. In hoeverre heeft dit consequenties voor de manier waarop we de Bijbel lezen? Het samengaan van Woord en Geest is van grote betekenis voor het goed lezen van de Bijbel.

Regel 7: De Bijbel is een eenheid.

We mogen de Bijbel als een eenheid behandelen. Dat is niet zo vanzelfsprekend als je bedenkt dat meer dan 40 schrijvers hun steentje hebben bijgedragen over een periode van wellicht zo'n 1500 jaar. Toch is juist de eenheid van bedoeling, bij alle verscheidenheid, opvallend. Dat is een gevolg van de inspiratie door de Heilige Geest. Al in het Nieuwe Testament vinden we de overtuiging, dat de auteurs van het Oude Testament niet op eigen houtje bezig waren, maar dat de Heilige Geest door hen sprak. (Lees bijvoorbeeld Handelingen 4:25; 2 Timoteüs 3:16; Hebreeën 3:7; 9:8; 10:15; 1 Petrus 1:11; 2 Petrus 1:21). Dit geldt ook voor het Nieuwe Testament (1 Korintiërs 2:12-14).

Schrift met Schrift vergelijken

Dat maakt het ook mogelijk om gedeelten uit heel verschillende Bijbelboeken met elkaar te vergelijken; zo kan een helder gedeelte licht werpen op de betekenis van een wat moeilijker stuk en krijgt elk afzonderlijk bijbelboek juist reliëf als we het plaatsen in het kader van het geheel van de bijbelse boodschap.

Daarbij moeten we er wel op letten dat we niet tekort doen aan de eigenheid van de verschillende schrijvers en dat we niet te snel weerbarstige passages gladstrijken door er een paar bekende teksten naast te zetten. Het maakt wel degelijk uit waar een tekst staat en wie het geschreven heeft (denk alleen al aan wat hier boven gezegd is over het stadium van de openbaring), maar er is ook sprake van een diepe harmonie tussen de boeken van Oude en Nieuwe Testament.

Verlichting met de Heilige Geest

De Heilige Geest was niet alleen de drijvende kracht achter het ontstaan van de Bijbel, ook nu nog is dit Boek het instrument, het zwaard (Efeziërs 6:17) van de Geest. De Heilige Geest kweekt begrip voor de boodschap van de Bijbel (1 Korintiërs 2:10-16).

Regel 8: Het gebed om de verlichting met de Heilige Geest is nodig bij het lezen van de Bijbel.

Als de boodschap van de Bijbel werkelijk weerklank vindt in ons hart en effect heeft in ons leven, dan is dat het werk van Gods Geest. Daarom is bidden voor (of beter gezegd: bij) het bijbellezen beslist geen formaliteit, laat staan een overbodige luxe. Biddend lezen, daar komt het op aan. Dan wordt bijbellezen meer dan kennis vergaren; het wordt inzicht ontvangen.

Het werk van de Heilige Geest

Maar wat is dan het effect van de werking van de Heilige Geest door de Bijbel? Daar is een heleboel over te zeggen, want de Heilige Geest kwam om het werk van de Here Jezus voort te zetten en toe te passen. Hij is om zo te zeggen de plaatsvervanger van Jezus op aarde. Toen de Here Jezus zijn discipelen voorbereidde op zijn vertrek zei Hij: 'Ik zal de Vader bidden en Hij zal u een andere Trooster geven om tot in eeuwigheid bij u te zijn, de Geest der waarheid, [...]' (Johannes 14:16; lees 14:15 31 en 16:5 15). In die aanduiding 'andere Trooster' zit meer, dan je zo op het eerste oog uit de Nederlandse vertaling kunt afleiden. Het Grieks kent twee woorden voor 'ander'. Het woord wat hier staat betekent: een ander van dezelfde soort, net zo een. Bovendien is het woord wat er in de grondtekst voor Trooster staat zo betekenisvol, dat het nauwelijks te vertalen is. Letterlijk betekent het zoiets als: iemand die je erbij roept (in het latijn: advocatus), dus: een hulp, een steun en toeverlaat, een raadsman.

Alles wat de Here Jezus voor zijn discipelen was, wil de Heilige Geest voor ons betekenen: Hij leidt ons, geeft ons inzicht in de waarheid, brengt ons zondebesef bij, leert ons vergeving te aanvaarden en te schenken, en zet ons op de weg van een leven van dankbaarheid en dienstbetoon.

In één woord

Om het in één woord te zeggen: de Heilige Geest leidt ons in de ware christelijke vrijheid, Hij maakt ons tot vrije kinderen van God. 'Waar de Geest des Heren is, daar is vrijheid' schrijft Paulus in 2 Korintiërs 3:17 (vergelijk Galaten 4:4-7; 5:1,13).

Regel 9: De Bijbel werkt ware vrijheid.

Als het waar is dat de Heilige Geest vrijheid brengt en dat de Bijbel het instrument van de Geest is, dan moet het lezen van de Bijbel bevrijdend werken. Wie het Evangelie leest, begrijpt en gelooft, die herademt. Bijbelstudie moet niet tot frustratie leiden of tot een gevoel dat men beknot wordt, maar tot de beleving van echte vrijheid.

Waar dat niet gebeurt, daar is iets mis.

Vrijheid is echter wat anders dan ongebondenheid: het is het herstel van de ware aard van de mens; het is de mogelijkheid om weer te leven overeenkomstig je bestemming. Vrijheid is volledig vrij zijn om ongeremd voor het goede te kiezen en gelukkig te zijn. Want die twee horen bij elkaar. Mensen kunnen alleen gelukkig zijn als ze leven in de nabijheid van God; en leven in de nabijheid van God betekent kiezen voor het goede. Het is een truc van de duivel om ons te laten geloven dat we pas dan echt vrij zijn als we ook voor het kwaad kunnen kiezen (vrij naar Genesis 3:5). Maar de keus voor het kwaad bracht geen bevrijding maar slavernij (Romeinen 6:17v.).

In de ruimte gesteld

Wij zijn wellicht geneigd het begrip ‘vrijheid’ te negatief in te vullen, namelijk als ‘het ontsnappen aan allerlei beperkingen’. Maar als buiten het hek de dood is en binnen het hek het leven, dan is vrijheid niet: door het hek breken en weglopen, maar: genieten van de ruimte die God ons gegeven heeft. Door de werking van de Heilige Geest kunnen we weer opgelucht adem halen en God weer in de ogen kijken. Hij herstelt de verstoorde verhouding met God wanneer de prediking van het Evangelie in geloof aanvaard wordt (en ook dat is zijn werk). En Hij houdt die relatie in stand. Voor altijd. Dat is pas leven; dat is VRIJHEID met hoofdletters. Dat is pas echt mens zijn.

Werkingsgeschiedenis

Dit werk van de Heilige Geest trekt zijn spoor door de geschiedenis. Telkens heeft de Geest der waarheid mensen door het lezen van de Bijbel ‘de weg gewezen tot de volle waarheid’ (Johannes 16:13). Ook daarmee moeten we rekening houden bij de interpretatie. We zijn werkelijk de eersten niet, die serieus nadenken over de betekenis van dit Boek. Wie de Bijbel leest stapt een geschiedenis binnen: de werkingsgeschiedenis van de Geest door het Woord.

Regel 10: De Bijbel is het boek van de Kerk.

De Bijbel is geen puur individueel verhaal, maar het boek van het volk van God, van de gemeenschap van christenen. Daar zul je bij het lezen rekening mee moeten houden. Het is niet de bedoeling dat je al lezend tot de meest originele opvattingen komt, die niemand vóór je gehuldigd heeft en hopelijk ook niemand na je aanvaardt. We lezen in de gemeenschap van de Kerk van alle tijden en alle plaatsen. Ook als we persoonlijk de Bijbel lezen zijn we niet individualistisch bezig, maar als lid van het Lichaam van Christus. En dat is maar goed ook, want wie kan in z'n eentje de Bijbel van a tot z begrijpen? Misschien drukt K.J. Popma het wat sterk uit, maar toch wel heel treffend:

‘Men denke zich even de benauwende armoede en hulpeloosheid in van iemand, die de Schrift zou moeten lezen zonder de voorlichting van de kerkelijke belijdenis. Het zou vrijwel ondoenlijk zijn.’ (*De vrijheid der exegese*, p.6.)

12. Samenvatting bijzondere leesregels

Al schrijvend en nadenkend ben ik op een tiental leesregels gekomen.

Voor alle duidelijkheid staan ze hier nog een keer op een rij.

1. We moeten *de bedoeling van de Bijbel* in het oog houden.
Dat wil zeggen, we moeten eruit leren wie God is en hoe Hij wil dat wij zullen leven. De Bijbel bepaalt wel de richting van ons leven, maar heeft niet de pretentie voor elk probleem een instant oplossing te bieden of op alle terreinen des levens het laatste woord te spreken.
2. We moeten rekening houden met het *stadium van de openbaring*.
Er zit in verschillende opzichten een ontwikkeling in de Bijbel. Gods plan met de wereld gaat verder. Dat maakt bijvoorbeeld de offerwetten uit het Oude Testament tot een gepasseerd station.
3. Lees de Bijbel vanuit *het centrum: Jezus Christus*.
Uiteindelijk draait het allemaal om Hem. De Bijbel lezen zonder de Here Jezus te zien is als zitten in een auto zonder contactsleutel.
4. *Feit en interpretatie* horen bij elkaar.
De heilsgeschiedenis kan niet 'waar' zijn zonder dat een en ander 'echt gebeurd' is. Omgekeerd is het weinig zinvol om te geloven dat wat in de Bijbel staat echt gebeurd is als je je van de bedoeling ervan verder niets aantrekt.
5. De Bijbel is *actueel*.
Hij bevat een boodschap voor ons vandaag. Bijbellezen is dus nooit afstandelijk en vrijblijvend.
6. De Bijbel functioneert in het kader van de *omgang met God*.
Als we dit boek terecht 'Woord van God' noemen, dan is lezen daarin een gesprek hebben met God.
7. We mogen de Bijbel als *een eenheid* behandelen.
Bij alle verschillen, die we beslist niet over het hoofd mogen zien, is juist de indruk van harmonie van Genesis tot en met Openbaring frappant.
8. Het *gebed om verlichting met de Heilige Geest* is noodzakelijk.
Bidden is dus geen formaliteit. Het is werkelijk niet vanzelfsprekend dat we ook begrijpen wat we lezen. En als het inzicht doorbreekt is dat ook niet te danken aan onze scherpzinnigheid, maar aan het werk van de Heilige Geest.
9. *De Bijbel werkt ware vrijheid*.
Als we ons door het lezen van de Bijbel alleen maar beknot voelen, dan is er iets mis. De duivel heeft slaven. God heeft kinderen.
10. De Bijbel is *het boek van de Kerk*.
We hebben elkaar nodig om tot een goed inzicht te komen. We belijden ons geloof in gemeenschap met de kerk van alle tijden en alle plaatsen.

13. Algemene leesregels

De Bijbel is een uniek boek met eigen leesregels. Maar het is ook een heel gewoon boek, geschreven door en voor mensen. We zullen dus ook die regels in acht moeten nemen die gelden bij het zorgvuldig lezen en interpreteren van een willekeurig ander boek.

De drie algemene regels die ik wil noemen zijn heel bekend en bijna triviaal. Toch wordt er veel tegen gezondigd. Laat ik deze open deuren dan toch maar weer intrappen.

1. Lees een tekst in zijn verband

De bedoeling van iemands woorden wordt pas echt duidelijk als we weten in welk verband ze gezegd zijn. Een geïsoleerde zin kan je volledig op het verkeerde been zetten. Krantenkoppen kunnen daarom heel misleidend zijn, zelfs al zijn ze waar. Zo kan ook een bijbeltekst duidelijk anders gehanteerd worden dan hij in het verband was bedoeld.

De uitdrukking ‘niet naar de letter, maar naar de geest’ (uit Romeinen 2:29) wordt doorgaans uitgelegd als: niet al te letterlijk, met een zekere soepelheid. In het verband van Romeinen 2 gaat het echter helemaal niet over het strak of soepel hanteren van de wet, maar over het alleen maar uiterlijk (letter) of ook innerlijk, met het hart (geest) volbrengen ervan. Het ‘naar de geest’ vraagt juist meer dan het ‘naar de letter’. Naar de geest de wet van God vervullen betekent dus niet, dat je op je gevoel afgaat en de letterlijke betekenis van de geboden laat schieten. Het wil zeggen dat je niet doet wat er staat omdat het moet, maar omdat je het graag wilt.

2. Let op de historische achtergrond

Een beetje kennis van de cultuur, de opvattingen en gebruiken van de tijd van de bijbelschrijvers is nodig om hun bedoeling goed aan te kunnen voelen.

Waarom waren de discipelen verbaasd, toen ze de Here Jezus met de Samaritaanse vrouw zagen praten (Johannes 4:27); en hoe wisten Petrus en Johannes welke man met een waterkruik ze moesten volgen (Lukas 22:10)?

Eigenlijk moet ik schrijven: kennis van de tijden en culturen, in het meervoud, want de prediking van Johannes de Doper bij de Jordaan is qua culturele setting nauwelijks te vergelijken met de prediking van Paulus op de Areopagus, om maar wat te noemen; en tussen Mozes en Johannes zit ruwweg evenveel tijd als tussen het begin van de Middeleeuwen en het jaar 2000.

Als van koning Og van Basan vermeld wordt dat hij in een ijzeren ledikant sliep (Deuteronomium 3:11), dan betekent dat beslist niet dat hij ook maar een gewone jongen was; en een paar benen als melkflessen schijnt in Hooglied 5:15 het toppunt van schoonheid te zijn... Ik bedoel maar.

3. Let op het literaire genre

We lezen een sprookje anders dan een krantenbericht, een roman anders dan een geschiedenisboek, een brief van iemand anders dan zijn testament, enz. Zo komen er ook in de Bijbel verschillende literatuursoorten voor, die we elk op hun eigen manier moeten lezen en interpreteren. Met een allegorie ga je anders om dan met een gelijkenis, met een kroniek anders dan met een profetie, met een evangelie anders dan met Openbaring.

Wat de Bijbel betreft zijn we wel in dubbele zin gehandicapt. In het dagelijks leven kiezen we bijna volautomatisch voor een bepaald genre op grond van de opmaak: een roman ziet er doorgaans anders uit dan een studieboek, een testament anders dan een reclamekrantje. In de bijbeluitgaven wordt meestal alleen onderscheid gemaakt tussen proza en poëzie. De rest moeten we zelf uitzoeken.

Bovendien komen er literaire genres in de Bijbel voor waar we niet vertrouwd mee zijn: evangeliën, gelijkenissen, apokalyptiek, enz. Daar zullen we mee om moeten leren gaan. Om daar enigszins bij te helpen volgen hieronder een paar vragen, die je bij veel voorkomende genres in de Bijbel kunt stellen om snel tot de kern door te dringen. Met dank aan ds. M.R. van den Berg.

Wetten

1. Hoe wordt hierin zijn verbondstrouw en zijn liefde duidelijk?
2. Wat wilde God zijn volk indertijd leren door deze regels?
3. Hoe moeten we vandaag aan die bedoeling van God vorm geven?

Geschiedenis

1. Wat doet God hier?
  2. Hoe reageren de mensen daarop?
- De volgorde kan ook wel eens andersom zijn:
1. Wat doen de mensen?
  2. Hoe reageert God daarop?

Profetie

1. In hoeverre is de profetie ingekleed in eigentijdse voorstellingen van de profeet?
2. Is er sprake van dichterlijke en/of symbolische taal? Zo ja, wat wordt er met die symbolen aangeduid?
3. Is het een profetie aangaande het heden, het verleden of de (nabije of verdere) toekomst? Als het over de toekomst gaat: is de profetie dan al (wellicht meerdere malen) vervuld? Zo ja, wanneer, hoe en in hoeverre?

Poëzie

1. Kenmerkend voor poëzie is beeldspraak. Wat wil een bepaald beeld verduidelijken?
2. Welke stijlfiguren worden hier gebruikt? (In de hebreeuwse poëzie heel vaak parallelisme: herhaling in andere woorden.)

Gelijkenissen

1. Wil de gelijkenis antwoord geven op een bepaalde vraag? Dient de gelijkenis om een uitspraak te illustreren?
2. Wat is de spits van de gelijkenis? (Bij gelijkenissen hebben lang niet alle trekjes in het verhaal een speciale betekenis!)
3. Maakt het verband of de tekst zelf duidelijk, dat ook bepaalde details van de gelijkenis iets te zeggen hebben?

Brieven

1. Heeft de brief één of meerdere hoofdthema's?
2. Hoe is de globale gedachtegang? (M.a.w. let eerst op de lijn van het betoog, zodat je de verschillende uitspraken in hun juiste proporties kunt zien.)

WAAR HET OP AANKOMT

14. Moet je de Bijbel letterlijk nemen?

In gesprekken over de Bijbel kun je nog wel eens opmerkingen beluisteren als: Maar moet je dat dan letterlijk nemen? Moet je alles precies zo geloven als het er staat? Zou dat niet anders bedoeld zijn? Veel verwarring ontstaat mijns inziens doordat niet helemaal duidelijk is wat men bedoelt met de vraag hoe letterlijk je de Bijbel moet nemen. Want er zitten meerdere kanten aan dat probleem. Anders gezegd: het is een vraag met (tenminste) vier niveaus. Samenvattend wil ik hierover nog een en ander naar voren halen.

1. De taalkundige kant van de zaak

Is wat er staat letterlijk of figuurlijk bedoeld? Dat hangt af van het literaire genre. Over het algemeen kun je zeggen, dat je niet op eigen houtje moet gaan vergeestelijken als de tekst daar geen aanleiding toe geeft.

Omgekeerd moet je oppassen met het trekken van feitelijke conclusies uit dichterlijke gedeelten. Zo hoeven we niet aan te nemen dat de aarde op palen in de ruimte staat, omdat Job 9:6 en Psalm 75:4 daarover spreken, of dat de aarde vier hoeken heeft, omdat die genoemd worden in Openbaring 7:1 en 20:8.

Als je die voorbeelden wat absurd vindt, kan ik je verzekeren, dat ik wel eens een artikel gelezen heb, waarin serieus verdedigd werd dat de aarde wel degelijk vier hoeken heeft. Dat zijn namelijk devier pieken in het magnetisch veld rond de aarde. Daar had je vast niet aan gedacht.

In veel gevallen nemen de bijbelschrijvers hun toevlucht tot beelden omdat de werkelijkheid niet in woorden te vatten is. Zo maakt de Bijbel vaak gebruik van beelden om iets over God te zeggen: Hij is een rots, een herder, een vader, enz. Ook als je beweert dat het juist is om te zeggen dat een herder iets van God weerspiegelt, dan dat God op een herder lijkt (en daar zit veel waars in, want de mens is geschapen naar het beeld van God en niet andersom), dan nog is het woord herder een benadering, een beeld van God.

2. De historische kant

Geeft de Bijbel betrouwbare geschiedenis? Zijn allerlei wonderen en zo echt gebeurd? Als je op grond van gedegen studie van de tekst tot de conclusie gekomen bent dat de schrijver iets bedoeld heeft als een historisch feit (zie 1.), dan moet je dat ook zo aanvaarden. We hebben niet de ruimte om, bijvoorbeeld met betrekking tot de opstanding, te zeggen: de discipelen dachten wel dat Jezus lichamelijk uit het graf gekomen is, maar wij weten dat zoiets niet kan. Het was toen net zo onmogelijk als nu en voor de discipelen net zo moeilijk te aanvaarden als voor ons. Ondanks dat de Here Jezus het verschillende keren had aangekondigd, rekenden de discipelen er absoluut niet op dat Hij echt uit de doden op zou staan.

Je kunt ook niet zeggen: het doet er eigenlijk niet toe; het kan best ‘waar’ zijn, ook al is het niet ‘echt’ gebeurd. Dat is in strijd met het karakter van het Evangelie: de Bijbel geeft geen levensbeschouwing of iets dergelijks, maar heilsgeschiedenis. Als bepaalde historische gebeurtenissen niet werkelijk hebben plaatsgehad, dan is er geen verlossing.

Het meest merkwaardig vind ik nog, dat mensen zo selectief kunnen zijn in wat ze wel en niet mogelijk achten. Want dat de stand van de sterren alles te maken heeft met de blondine die ik de komende week zal ontmoeten, dat wil er nog wel in. En dat een zen leraar zich geregeld een meter in de lucht verheft, moet ook niet onwaarschijnlijk worden geacht. Hij zal toch niet voor niets twintig jaar gemediteerd hebben. Maar dat de Zoon van God op het water loopt, of uit het graf opstaat... nee, dat kan niet.

Of om een voorbeeld op en ander terrein te geven: ‘Een uitspraak als: “Jezus is tegelijk waarachtig God en waarachtig mens” wordt geïrriteerd als onzinnig terzijde geschoven, als iets waar men niets mee kan. Een volstrekt analoge stelling als: “Een elektron is tegelijk een deeltje en een golf” wordt met eerbiedig ontzag aangehoord.’ (Van de Beukel, *De dingen hebben hun geheim*, p.132).

3. De vraag naar de geldigheid of toepasbaarheid

Moet je zonder meer alles letterlijk in praktijk brengen? Nee, je kunt niet alles zomaar overplanten naar onze tijd. Maar de reden waarom je bepaalde dingen niet overneemt mag niet zijn, dat ze je niet goed uitkomen. De reden moet voortkomen uit de Bijbel zelf (denk aan wat in het voorgaande geschreven is over de bedoeling van de Bijbel en het stadium van de openbaring).

Elke zondag wordt er in de kerk gelezen: ‘Gedenk de sabbatdag dat gij die heiligt.’ Toch vieren we de sabbat (de zevende dag) niet, maar de eerste dag van de week: de opstandingsdag van de Here Jezus, de dag des Heren. Fout? Ik denk het niet. De sabbat, de rust na de arbeid, verwees naar de voltooiing van de schepping (Exodus 20:11). Jezus lag op de sabbat in het graf. Hij droeg de oude, zondige wereld ten grave. Het oude is voorbijgegaan (2 Korintiërs 5:17). Kun je dat dan nog vieren?

Wij vieren de opstanding van Jezus uit de dood, die niet toevallig op de eerste dag plaatsvond: het nieuwe is gekomen, het begin van de nieuwe schepping (opnieuw 2 Korintiërs 5:17). Daar kun je niet achter terug. Net zomin als je achter Jezus’ dood terug kunt om weer offerdieren te slachten, kun je achter zijn opstanding terug om de sabbat te gaan vieren. En dus kwam de christelijke kerk al in de tijd van het Nieuwe Testament bijeen op de eerste dag van de week (Handelingen 20:7). En dus vieren ook wij de sabbat, de rustdag, niet (let wel: ook niet op zondag), maar de dag van de opstanding, van de overwinning op zonde en dood, van de nieuwe schepping.

4. De kwestie van het gezag van de Bijbel

Heeft de Bijbel het sowieso voor het zeggen in mijn leven? Je maakt uiteindelijk toch zelf uit wat je gelooft? Je kunt toch niet geloven op bevel? Nee, maar toch draagt het geloof iets in zich van aanvaarden, geloof hechten aan, geloven op gezag, geloven in het onzichtbare, onbewijsbare en onmogelijke.

Er moet ruimte zijn voor eerlijke twijfel. Ik bedoel daarmee dat je het niet hoeft te ontkennen of verdringen als je aan bepaalde zaken twijfelt. Dat moet bespreekbaar zijn. Maar dat

is wat anders dan dat je bij voorbaat alles in twijfel trekt, als een soort toetssteen voor de waarheid. Als je in een relatie de liefde van de ander voortdurend in twijfel zou trekken en steeds zou vragen die liefde te bewijzen (maar hoe doe je dat, zonder dat er een spoor van onzekerheid achterblijft?), dan loopt zo'n relatie stuk.

Er moet ruimte zijn om over je twijfel te praten, omdat het geen zin heeft het te ontkennen of te verdringen. Die twijfel is er. Dat is geen verdienste, of een bewijs van zindelijk denken of zoiets. Twijfel is zonde, maar tegen zonde mag je vechten en je mag bidden om vergeving en verlossing van de twijfel. In die zin mag en moet je er ook eerlijk met elkaar over kunnen praten. Niet om je twijfel uit te dragen of de zekerheid van iemand anders te ondermijnen, maar om al biddend en pratend samen de twijfel te overwinnen.

De basis moet dus zijn een grondhouding van gelovige aanvaarding. De Bijbel vraagt gehoorzaamheid; God vraagt gehoorzaamheid en overgave. Tot geloof komen is niet het treffen van een minnelijke schikking, maar een capitulatie. Overigens wel een capitulatie met zeldzaam voordelige vredesvoorwaarden.

15. Het genadekarakter van het Woord

Liefdesbrief

Als een meisje aan een jongen schrijft: ‘Ik zit alleen op mijn kamer, het is kil. Ik tel de dagen af tot onze volgende ontmoeting’ en die jongen concludeert daaruit: a. dat ze geen bezoek heeft, b. dat de thermostaat te laag staat, en c. dat ze zich verveelt, dan heeft hij misschien wel gelijk, maar dan heeft hij de brief toch niet goed gelezen. Als hij niet heeft begrepen, dat zijn vriendin hem mist en naar hem verlangt, dan heeft ze de brief voor niets geschreven.

Trouwens: heeft hij in alle opzichten gelijk? Zou de kamer werkelijk kil zijn, omdat de thermostaat te laag staat? Die opmerking was toch niet bedoeld als een natuurkundige waarneming van het aantal graden Celsius. Ook bij kamertemperatuur kan het kil zijn.

Een brief van God

Zo is het ook met de Bijbel. Als we daarin lezen, horen we de stem van Iemand Die van ons houdt. Beluisteren we dat er niet in, dan schiet onze bijbelstudie zijn doel voorbij. Bij het lezen van de Bijbel moeten we de bedoeling ervan goed voor ogen houden. Nogmaals, daarmee wil niet gezegd zijn, dat Gods Woord geen norm kan zijn voor ons wetenschappelijk bezig zijn, dat de Bijbel geen zinnige informatie kan bevatten over het ontstaan van de aarde of over het wezen van de natuur. Maar als we daarover wetenschappelijk exacte gegevens uit de Schrift willen destilleren, dan overvragen we al gauw. Daarop is het taalgebruik van de Bijbel niet berekend.

Geen kosmologie

Toen Jozua zei ‘zon sta stil en maan sta stil’ (Jozua 10:12) deed hij daarmee geen kosmologische uitspraak dat zon en maan om de aarde draaien. Net zo min als wij dat doen als we zeggen dat de zon opkomt of ondergaat. Ik trek niet in twijfel dat er inderdaad iets gebeurd is in de kosmos waardoor de dag op aarde toen abnormaal lang geduurd heeft, maar ik geloof niet dat we uit de manier van zeggen moeten afleiden dat de aarde het middelpunt van het heelal is. Het was niet Jozua’s bedoeling een uitspraak te doen over de orde in het heelal. Dan moeten we die er ook niet in willen lezen.

Geen biografie

Evenzo zijn de Evangelien niet bedoeld als biografieën van de Here Jezus. Dat blijkt al hieruit, dat de evangelisten Zijn uitspraken niet in precies dezelfde bewoordingen weergeven. Maar ze hebben ons ook nooit een woordelijk verslag beloofd.

Ze wilden betrouwbaar en duidelijk zijn, maar dat is wat anders dan historisch exact.

Als Lukas over ‘de Heilige Geest’ schrijft (Lukas 11:13), terwijl de Here Jezus waarschijnlijk ‘het goede’ gezegd heeft (Matteüs 7:11), dan doet hij dat omdat zijn Griekse lezers anders niet zouden begrijpen waar Jezus op doelde (de joodse lezers van Mattheüs begrepen dat wel). Hij is dan historisch gezien minder accuraat dan Mattheüs, maar daarom niet min-

der betrouwbaar en voor zijn lezers begrijpelijker. Wat voor zin zou het gehad hebben om precies op te schrijven wat de Here Jezus gezegd heeft als de betekenis van zijn woorden daarmee verloren zou gaan?²

We mogen hieruit niet de conclusie trekken dat Lukas op eigen houtje de woorden van de Here Jezus ging uitleggen en dat hij er dus net zo goed naast kan zitten als wij. Lukas wist wat de Here Jezus bedoelde: hij had alles nauwkeurig uitgeplozen en navraag gedaan bij de ooggetuigen (Lukas 1:1-4) en de Here Jezus had Zelf beloofd dat de Heilige Geest er voor zou zorgen dat de discipelen zich later alles juist zouden herinneren en dat ze niet in het duister zouden tasten over de bedoeling van Zijn woorden (Johannes 14:26; 16:12-15). Ik geloof dus zonder meer, dat Lukas een juiste weergave biedt van de woorden van de Here Jezus. Maar het is geen bandopname.³

Wat is de bedoeling?

Als je een Spaans rekenboekje koopt, dan kun je daaruit een beetje Spaans leren. We zullen aannemen dat die taal daarin correct gehanteerd wordt, al zul je er geen uitleg van de Spaanse grammatica in vinden. Maar de eigenlijke bedoeling van het boekje is dat je leert rekenen. Zo kun je uit de Bijbel heel veel leren over een heleboel zaken, maar de eigenlijke bedoeling is dat we zullen leren hoe we mogen leven voor Gods Aangezicht. Stel je voor dat je heel veel van de Bijbel afwist en eenvoudig verbijsterende dingen wist te zeggen over de implicaties van de Bijbel voor allerlei wetenschappen, maar de eigenlijke bedoeling over het hoofd zou zien ... Leven voor Gods Aangezicht, in een persoonlijke relatie met God, dat is het oogmerk van de Bijbel.

Gods genade

Dat God met ons wil omgaan is genade. Wij kunnen het niet eisen. We hebben er geen recht op. We zouden het zelfs niet kunnen verdragen als zijn verhouding tot ons niet stond in het teken van de begenadiging. We kunnen alleen in Gods nabijheid verkeren als Hij ons ‘de gouden scepter toereikt’. (Als je deze uitdrukking niet kent, dan moet je even Esther 4:11 lezen). Als God tot ons spreekt door de Bijbel, dan is dat een woord van genade, anders zouden we het niet overleven. Het is Evangelie, de blijde boodschap van vrijspraak en vergeving.

---

² Het beroemdste citaat van Sherlock Holmes, ‘elementary, my dear Watson’, komt nergens in het oeuvre van sir Arthur Conan Doyle voor. In die zin wordt er letterlijk genomen verkeerd geciteerd. Toch is de uitspraak als karakterisering van Sherlock Holmes precies in de roos geschoten. Woordelijk heeft hij het misschien nooit zo gezegd. Zakelijk keert het bijna elk verhaal terug.

³ Het is een fictie dat alleen een woordelijk verslag 100% betrouwbaar is. Men kan iemand letterlijk citeren, maar zijn woorden uit hun verband rukken, zodat de betekenis totaal anders wordt. Bovendien spelen intonatie, gelaatsuitdrukking en omstandigheden een grote rol bij het bepalen van de betekenis van iets dat gezegd wordt. Iemand die alleen woorden tot zijn beschikking heeft om dit over te brengen zal dus juist vaak moeten herformuleren en toelichten om de oorspronkelijke bedoeling van de spreker recht te doen.

Ons antwoord

Wij antwoorden hierop in gebed en lofprijzing en door ons leven aan hem toe te wijden. Ons antwoord wordt gekarakteriseerd door geloof en gehoorzaamheid.

We moeten uit de Bijbel dus ook leren hoe God wil dat we zullen leven, maar het is belangrijk om de juiste volgorde niet uit het oog te verliezen. De Bijbel is in de eerste plaats een woord van genade. Door het Woord zegt God ons vergeving toe, op grond van het werk van de Here Jezus. Levend vanuit de vergeving mogen we ook de heiliging van ons leven als genade ontvangen.

Het is niet goed om de Bijbel in de eerste plaats te zien als een serie aanwijzingen en regels voor een christelijk leven, want dan wordt gehoorzaamheid dwang. De juiste drijfveer om Gods wil te doen is dankbaarheid. Maar waarom zou je dankbaar zijn voor de richtlijnen in de Bijbel als die los komen te staan van de vergeving, van de begenadiging?

Gezagscrisis van de Bijbel

Zou de gezagscrisis van de Bijbel in onze tijd voor een deel niet daaruit te verklaren zijn, dat we hem niet meer in de eerste plaats zien als een woord van genade, maar als een stelsel van regels en verplichtingen? Zien we het gezag van de Bijbel niet als iets wat onze vrijheid bedreigt? Dit mag niet; dat moet. Irritant. Maar het gezag van de Bijbel functioneert in het kader van de begenadiging door God. Het is het heilbrengende Woord, dat ons niet onnodig beknot, maar ons juist in de vrijheid stelt. We *mogen* weer leven voor het Aangezicht van God. We hoeven niet langer slaaf te zijn van de zonde, we mogen leven als kinderen van God. Gehoorzaamheid aan de Bijbel brengt genade en ware vrijheid.

Een Woord voor de wereld

Dat moeten we communiceren met niet-gelovigen. En niet, dat christen-zijn weliswaar vervelende gedragsregels met zich mee brengt, maar dat daar ook heel fijne dingen tegenover staan, zoals een gezellige groep en opbeurende religieuze ervaringen. Die twee dingen horen bij elkaar.

Het Evangelie is niet een beetje geven en nemen: je levert een stukje gedragsvrijheid in en je krijgt er een beetje zinervaring voor terug. Het Evangelie is alles inleveren (sterven!) om er alles voor terug te krijgen (eeuwig leven!). Je levert de hele oude troep in (inclusief je zogenaamde vrijheid) en je krijgt er een spiksplinternieuw leven voor terug (inclusief de ware christelijke vrijheid).

Dat is de kracht van het Woord. Daar mogen we ons naar richten. Dat mogen we doorgeven. Als je dat ontdekt, dan zeg je tegen elkaar: ‘Werkelijk, bijbellezen is de moeite waard!’

Literatuur

Literatuur waarnaar in de tekst verwezen wordt

- Berg, Gerard van den, e.a. (samenstelling), *Boodschap aan de Bijbel: 60 bekende Nederlanders spreken zich vrijmoedig uit*, Haarlem/Hilversum 1989.
- Berkhof, dr. H., *Christelijk geloof: Een inleiding tot de geloofsleer*, Nijkerk 1985 (vijfde, herziene druk).
- Beukel, A. van den, *De dingen hebben hun geheim: Gedachten over natuurkunde, mens en God*, Baarn 1990.
- Blaauw, dr. G.A. en drs. Henriët Ferguson Postma (red.), *Met reden geloven: C.S. Lewis over denken en geloof*, Den Haag 1984 (tweede druk).
- Evangelische Omroep, *Het ontstaan van de Bijbel*, Hilversum 1979.
- Grosheide, dr. F.W., 'Hermeneutiek', in: dr. F.W. Grosheide en dr. G.P. van Isterzon (red.), *Christelijke encyclopedie*, Kampen 1959, deel 3 p.440v.
- Kruyskamp, dr. C., *Van Dale. Groot woordenboek der Nederlandse taal*, 's Gravenhage 1976 (tiende druk).
- Lewis, C.S., *De sleutel tot het geheim*, Baarn z.j. (derde druk).
- Lewis, C.S., *Verrast door vreugde: Hoe ik werd die ik ben*, Amsterdam 1961.
- Moltmann, Jürgen, *Kerk in het krachtveld van de Geest: Bouwstenen voor een messiaanse ekklesiologie*, Baarn z.j.
- Popma, dr. K.J., *De vrijheid der exegese*, Goes 1944.

Overige geraadpleegde literatuur

- Arntzen, M.J. (e.a.), *Het gezag van de Bijbel: Verkenningen in de hermeneutiek* [Theologische verkenningen, Bijbel en exegese nr.3], Kampen 1987.
- Berg, M.R. van den, 'Hoe lezen we de Bijbel?' [Verkenning jg.15 nr.2, februari 1987].
- Boersma, Tj., *De Bijbel is geen puzzelboek: Een confrontatie met de opvattingen van Hal Lindsey*, Enschede 1977 (tweede druk).
- Bruggen, dr. J. van, *Het lezen van de Bijbel: Een inleiding*, Kampen 1981.
- Bruggen, dr. J. van, *Wie maakte de Bijbel? Over afsluiting en gezag van het Oude en Nieuwe Testament*, Kampen 1986.
- Gispen, dr. W.H., *Over bijbelgebruik*, Kampen 1975.
- Goot, dr. Henry Vander, *Onbevangen verstaan: Over de werkelijkheid van de theologie*, Amsterdam 1987.
- Lloyd Jones, D. Martin, *Drievoudig gezag: Het gezag van Jezus Christus; het gezag van de Schrift; het gezag van de Heilige Geest*, Utrecht 1987.

- Lum, Ada en Ruth Siemens, *Kreatieve bijbelstudie: Handboek voor het leiden van bijbelstudiekringen*, Arnhem 1978 (vierde druk).
- Oosterhoff, dr. B.J., *Feit of interpretatie*, Kampen 1967.
- Packer, J.I., *Freedom, authority and Scripture*, IVP.
- Veling, dr. K., *Geen eigenmachtige uitlegging: Moderne hermeneutiek en de omgang met de Bijbel*, [Kamper Bijdrage XXVIII], Barneveld 1988.
- Versteeg, dr. J.P., *Geest, ambt en uitzicht: Theologische opstellen*, Kampen 1989. Met name hoofdstuk 2: Het fundamentalisme en de historische betrouwbaarheid van de Schrift.